

Erazim Kohák

Ač je to kniha dvakrát prožívaná a dvakrát psaná, ve dvou jazycích, ve všem, na čem v lidském životě nejvíc záleží, je to tatáž kniha. **The Embers and the Stars. Oheň a hvězdy**

Filosofická zamýšlení nad morálním smyslem přírody

Oheň a hvězdy

Filosofická zamýšlení nad morálním smyslem přírody

Erazim Kohák

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2021

Redakce Vladislav Dudák, Alice Dudáková a Alena Miltová
Návrh obálky, grafická úprava a sazba Jan Dobeš, studio Designiq
Vydání druhé, v Karolinu první

© Univerzita Karlova, 2021

© Erazim Kohák - heirs, 2016

ISBN 978-80-246-5007-4

ISBN 978-80-246-5016-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Ač je to kniha dvakrát prožívaná
a dvakrát psaná, ve dvou jazycích,
ve všem, na čem v lidském životě
nejvíc záleží, je to tatáž kniha.
The Embers and the Stars.

Oheň a hvězdy

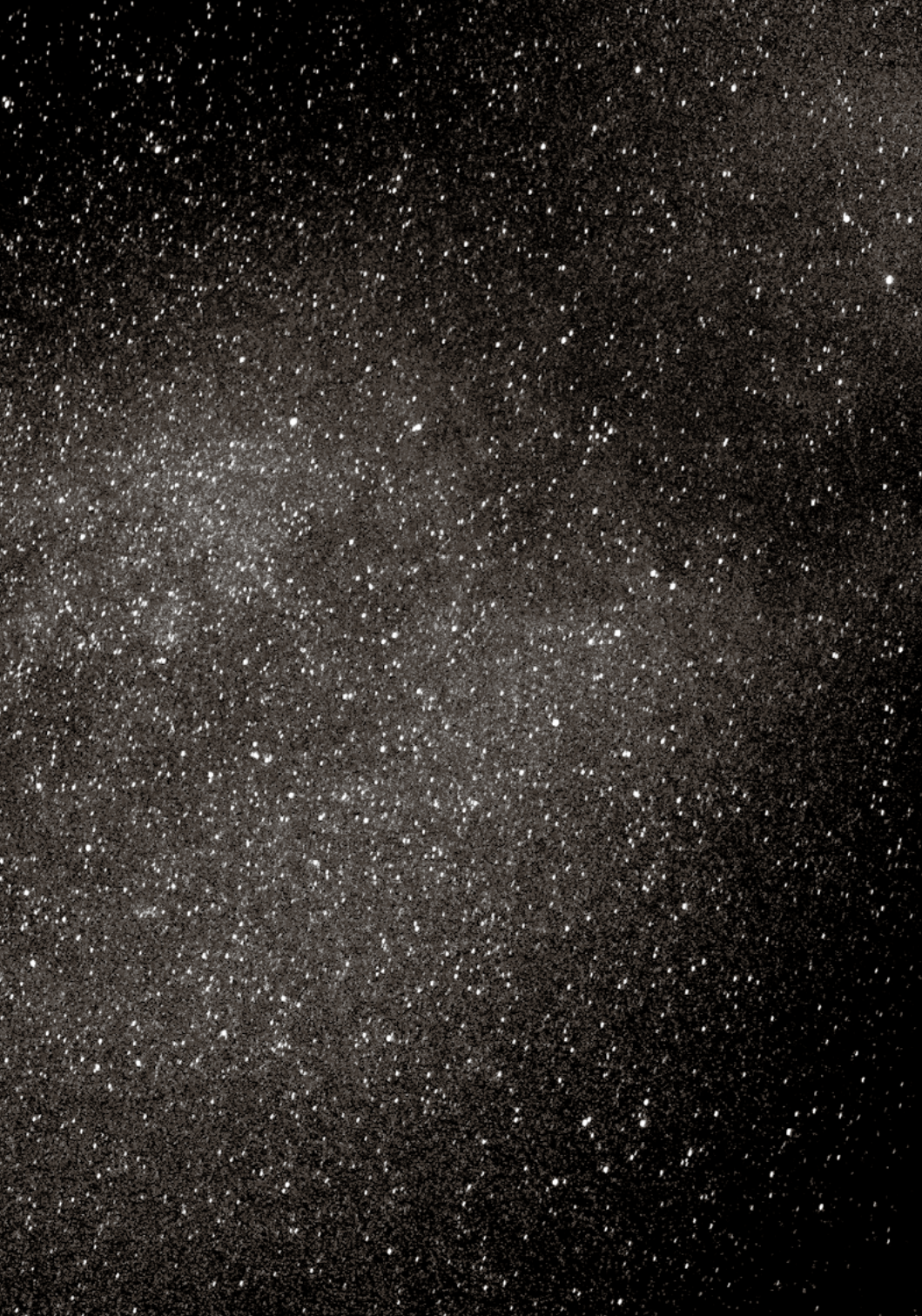

Obsah

Oheň, hvězdy a čtyřicet lidských let (předmluva k českému vydání)	9
O teorii, myšlení a nazření Prolegomenon k anglickému vydání	14
1. Phýsis. Myšlení přírody	
1.1 Dar noci	23
1.2 Dar slova	52
1.3 Dar dobra... a zla	81
2. Humanitas. Živočich zvaný člověk	
2.1 Člověk v přírodě, příroda v člověku	103
2.2 Lidství: obláček naděje	114
2.3 O vlastnění a náležení	123
3. O lidech a bližních	
3.1 Humanita a lidskost	133
3.2 Personalismus. Filosofie společenství bližních	153
3.3 Filosofie morálního lidství	162

4. Filosofie zjevného... a skepse	
4.1 Ve stínech pochyb	167
4.2 Mámení démonovo	177
4.3 Pochyby... a odvaha věřit	190
4.4 Závrať z dějin	199
5. Credo. Věřím a vyznávám	
5.1 Bůh přírody, Bůh můj	223
5.2 Bytí, čas, věčnost	246
5.3 Počet našich let	258
Epilog	281
Dodatek pro zvědavé čtenáře z doby současné	284
Filosofická východiska těchto zkoumání čili Theoria	285

**Mojí milované Dorothy,
jejíž láska překlenula oceán.
e. k.**

Oheň, hvězdy a čtyřicet lidských let

Až nemístně osobní předmluva
k českému znovuzrození knihy
The Embers and the Stars,
tentokrát v češtině jako *Oheň a hvězdy:*
Filosofická zamýšlení nad morálním
smyslem přírody

V první polovině sedmdesátých let minulého století došlo v mém osobním životě k určitým kádrovým obměnám, které jsem ve svém tehdejší mládí prožíval jako naprosté životní ztroskotání. Měl jsem pocit, že jsem ztratil všechno, co jsem miloval a budoval, i všechny své představy o smyslu života – a že jsem se rozpadl s nimi. Byl to konec. **Černý, naprostý konec.** Ono to mládí tak rádo dramatizuje!

Ve skutečnosti mi zůstalo mnoho stěžejně důležitého. Zůstala mi moje bratrská víra. V Americe ovšem čeští bratří moc nejsou. Sbor, ve kterém jsem zakotvil, byl anglikánský, se vši krásou staré liturgie a s čistotou reformační zbožnosti. Kotevní lano mé víry bylo tehdy silně prošoupané, místy drželo na dva tři prameny, leč poskytovalo mi ne-li jistotu, tak alespoň orientaci.

Zůstaly mi také moje zaměstnání i moje povolání. Byl jsem tehdy řádným profesorem filosofie Bostonské univerzity ve Spojených státech. I o sabatickém roce mi byla filosofie povoláním v silném starozákonním smyslu toho slova – tím, k čemu jsem povolán. I ve všech zvratech života – a po roce 1938 jich bylo požehnaně – jsem vnímal svůj životní úkol jako hledání smyslu všeho bytí a žití.

Zkoumání filosofických textů od Platóna a Augustina až po Whiteheada a Tilicha jsem vnímal jako vítanou pomůcku, ne však jako podstatu své filosofické práce. Za vlastní poslání svého nejednou zapeklitého žití a bytí jsem vždy považoval filosofii jako hledání smyslu.

Do třetice mi zbyla stará hráz, rozvalená stejně tak, jako jsem si připadal sám. Kdysi tu stávala pila, kolem ní trs domků dřevařských dělníků, něco pastvin a ovšem za mlýnskou hrází šestihektarová nádrž. Z toho všeho mi zbylo velmi hrubým odhadem snad šest těžko dostupných hektarů náletového lesa, posetého balvanů. Hospodařit se tu nedalo, dřevařit také ne. Jediné větší stromy tu byly jedlovce – tsuga kanadská, z čeledi borovicovitých – a ty přežily jen proto, že je na pile neberou. Na samotě pod hrází se dalo jen pozorovat v zeleném míru lesa, jak za dlouhých letních večerů jiskry stoupají z řevavých uhlíků v ohništi a začleňují se mezi hvězdy. Zářící uhlíky u nohou, hvězdné nebe nad hlavou – a morální zákon v nás... Připadalo mi to tehdy jako fenomenologické závorkování v praxi. Uhlíky a hvězdy vylučují všechno nadbytečné, zbývá jen čisté zakoušení ve své bezprostřednosti, prosté všeho, co zkresluje.

Po ztroskotání svého manželství jsem zoufale nechtěl zabřednout do beznadějněho polosvěta „dříve ženatých“ a „dříve vdaných“ v okrajových čtvrtích univerzitního velkoměsta. Naléhavě jsem potřeboval čistotu, potřeboval jsem náhled tak jasný, jako byl Kantovi jeho morální zákon v nás. Potřeboval jsem samotu lesa, jiskry dohasínajícího ohně a hvězdné nebe nad sebou. Když začátkem května roku 1974 skončily na univerzitě přednášky, postavil jsem si na mýtině pod hrází stan – bylo to moje staré „áčko“, ještě z vojny – a nastěhoval do něj všechno, čeho bylo v mém tehdejší životě třeba, především řetězovou pilu a ruční psací stroj. Můj život se vědomě zaměřil na budování střechy nad hlavou a bezděky, skoro okrajově, na hledání smyslu žití a bytí.

Tehdy jsem tyto dva úkoly nedovedl přesně rozlišovat. Mezi uhlíky a hvězdami se můj život přestal dělit na „duši“ a „tělo“. Stal se příběhem, který jsem zároveň žil a promítal do práce jako hle-

dání morálního zákona v nás, i jako promýšlení a stavění útočiště pro duši i tělo. Nevím, zda Immanuel Kant někdy rozdělal oheň v písčítých lesích u Modittenu. Pochybuji o tom. Jen jsem si ověřil, že tvrdá fyzická práce mladému tělu neškodí a rozhárané mysli prospívá. Uklidňuje duši. Oharky hasnouceho ohně a jiskry, které se z nich vznášejí mezi hvězdy, vymezují prostor jasného nazření jako fenomenologické závorky v praxi. V tom prostoru se zrodila kniha, v angličtině, jazyce mé tehdejší každodennosti – *The Embers and the Stars*.

* * *

The Embers and the Stars, uhlíky a hvězdy. K té knize jsem se dlouho nemohl vrátit. Byla příliš bezprostřední, příliš osobní – a příliš zásadní. Kniha mých filosofických začátků. Nechal jsem ji žít vlastním životem a sám žil svým životem vysokoškolského učitele a akademického filosofa. Kniha tehdy oslovila své čtenáře, vyvolala určitou odezvu, ač sám jsem o ní nikdy nepřednášel. Ani tehdy, ani po čtyřiceti letech mého exilu, kdy mě rozezvoněné klíče povolaly do Československa. Byla příliš úzce svázaná s obtížným údobím mého života. Potřeboval jsem odstup ode všeho, co jsem kdysi tak intenzivně prožíval. Tehdy jsem ocenil slova dobrého vojáka Švejka – „to chce klid“.

Teprve po čtyřiceti letech, na konci svého filosofického života, jsem o tom začal znovu uvažovat. Chtěl jsem udělat tečku za svou autorskou činností, ale také jsem se chtěl podělit o hluboký zážitek svých začátků se svou domovskou čtenářskou obcí v češtině. Americkému nakladateli jsem dal souhlas s novým vydáním anglického textu. Pro české čtenáře jsem chtěl něco víc. Chtěl jsem se alespoň v duchu vrátit mezi závorky řěřavých uhlíků a hvězdného nebe nad hlavou, znovu psát z celého srdce a z celé duše, tentokrát ve své mateřštině.

Rychle jsem zjistil, že svou knihu nemohu prostě převyprávět v češtině, případně po Kantovu vzoru ji jen tu a tam vylepšit. Čtyřicet let změní člověka i svět. Zjistil jsem, že problematiku knihy

potřebuji na závěru filosofického života promýšlet jinak než na jeho počátku. Některé části jsem převyprávět mohl, jiné bylo třeba znovu promýšlet, některé prostě vypustit a psát znovu.

Je to tedy a není tatáž kniha, jen prožívaná a psaná jednou na samotě pod rozvalenou hrází, hluboko v lesích, podruhé v útulném bytěku z betonových panelů mezi dobrými lidmi Jižního Města pražského. Mnohé je tu jiné, leč tomu navzdory jsou základní věci života stejné – bolest a láska, dar žití ve vší dvojnárodnosti své konečnosti, radost a vděčnost. Ač je to kniha dvakrát prožívaná a dvakrát psaná, ve dvou jazycích, ve všem, na čem v lidském životě nejvíc záleží, je to tatáž kniha. *The Embers and the Stars. Oheň a hvězdy.*

* * *

Za tuto knihu děkuji především Pánu Bohu. Díky vzdávání je snad ta nejdůležitější lidská činnost, na lesní samotě jako na panelákovém sídlišti. Zvláštní, osobitý dík vzdávám ženě, které jsem věnoval knihu v tomto převtělení, své manželce paní Dorothy Mills, nyní již mnoho let Kohákové. Ač Američanka tak americká jako sám jsem Čech, přistěhovala se kdysi do mého domečku, naučila se topit v kamnech, vážit vodu ze studny a svítit petrolejkou – a když se to všechno naučila, byla ochotná se toho všeho vzdát a následovat mě do panelákové dvougarsonky na Jižním Městě pražském. I její zásluhou se mohla tato kniha zrodit podruhé jako neon nad sídlišťem – a přerodit se kouzlem její lásky jako *Oheň a hvězdy*, věrné převtělení knihy *The Embers and the Stars*. Až na jedno: nechtěl jsem ve stáří opakovat chybu mládí a zatížit svůj text kritickým aparátem. Chtěl jsem, aby kniha byla čtenářsky přístupná. Pokud odborný čtenář postrádá poznámky, najde je v anglické verzi v knihovně, jen tentokrát ne pod čarou v knize. Dnes už nepotřebuji nic prokazovat: kniha ať mluví za sebe. Čtenářům přeji, čtěte pro radost! Nechte se unášet darem slova! Vždyť to je vlastní smysl těchto stránek: propojit prožívání a přemýšlení darem slova.

Děkuji vám všem, lidé dobří, kteří jste byli ochotni přijmout mě i moji milovanou Dorothy mezi sebe po čtyřiceti letech exilu. Děkuji a přeji dobré počtení!

Erazim Kohák
Na Jižním Městě pražském
léta Páně 2015

O teorii, myšlení a nazření

Prolegomenon k anglickému vydání

Tam, kde se pod polorozvalenou hrází dávno zapomenutá vozová cesta vytrácí ve svěže zeleném mlází, tam ještě přichází noc – hluboká, panenská tma, jak ji lidé znávali po tisíce let mezi řeřavými uhlíky svých ohňů a hvězdným nebem nad hlavou. Soumrak tu přichází hebce, houstne pod větvemi jedlovců, roztéká se po mýtině a rozmělnjuje tvrdé obrysy dne. Je tu ještě čas naslouchání ztichlému lesu, když světlo selhává a ohlašuje konec denního díla, leč temnota se teprve rodí a nedomáhá se rozžaté lampy. Den tu neplyne podle ciferníku. Je tu čas vycházení a čas návratů. Po návratech nadchází noc, hebká, vše objímající, vše léčící, noc, která hojí zraněnou i unavenou duši. Za jasných nocí novoluní, kdy hvězdy prohlašují slávu Hospodinovu, se odvěký řád lesa prolíná s mravním zákonem v nás. Zde člověk ještě může pobývat v míru s Bohem, se svým světem i se sebou samým.

V globálním velkoměstě naší civilizace, spoutané vysokým napětím rozvodové sítě, jsme zrušili noc. Oslnivé zář tu prodlužuje nemilosrdný den hluboko do noci znásilněně spektrálně namodralým svitem neonových zářivek. Chodíme po asfaltu, ne po dobré zemi, vzhlížíme k neonu, ne k zázraku hvězdného nebe nad námi.

Jen zřídka se nám naskytne příležitost nazřít panenskou tmou, hohou tmou nerušenou elektrickou září. Zřídka vzpomeneme na odvěký rytmus přírody a morálního zákona, s nimiž naše těla i duše souzněji i pod těžkým nánosem zapomnění.

Svět výrobků a výmyslů, jímž jsme se obklopili, nezná zákona ani rytmu. V tomto světě se může i vstávání a uléhání jevit libovolně. Sami jsme ten svět zhotovili jako místo pobývání a nahradili v něm drsně nepředvídatelnou přírodu údajně bezpečně předvídatelnými plody své techné. Přesto si v něm připadáme zmatení, „odcizení“, „nahodile vržení“ do jeho soukolí. Zápasíme s pokušením přesvědčit se s Descartem, že i my sami jsme stroje, snad abychom se zbavili rozporu mezi vlastním lidstvím, určeným smyslem a světem pojatým v našich představách stroze mechanicky.

Nemám v úmyslu odsuzovat v této knize dílo umu či techniky, ani vynášet údajně ctnosti „přirozeného“ života. Dost dlouho jsem žil v bezprostředním styku s přírodou, abych si doznal, že i romanticky přirozený život může být zvěrský, udřený lopotou a zjizvený krutostí. Dobře vím, že i techné může představovat autenticky lidský způsob pobývání s bližními i světem. Může člověka osvobodit od poddanství nutnosti natolik, že se může stát bližním přírody, ne jen buď jejím pánem, nebo jejím otrokem. Život plně vytížený uspokojováním potřeb a přání, ať na úrovni provokativní nadspotřeby či okrajového přežívání, nenaplnuje nejvlastnější lidské možnosti laskání se s krásou, poznávání pravdy, konání dobra či uctívání posvátna. Technologie, která osvobozuje člověka z poddanství tupé dřině a umožňuje mu být přírodě pastýřem, ne predátorem, jistě není hodna opovržení.

Jenže v zaujetí technikou riskujeme ztrátu stěžejně důležité schopnosti jasného nazření. Obklopeni svými výrobky a výmysly ztrácíváme doslovně i metaforicky povědomí rytmu dne a noci, fází měsíce a proměn období, života kosmu i našeho místa v něm. Živelný řád přírody a morální řád našeho lidství přežívají jen pod nánosem zapomínání. Začínáme zaměňováním přírody a mechanicky pojatého uspořádání světa výmyslů a výrobků. Ztrácíme přitom ze zřetele živoucí přírodu našeho prvotního prožívání, pro které

balvany, stromy a zvěř polní i lesní nejsou „biomechanismy“, předměty naší manipulace, nýbrž naši bližní, k nimž je třeba přistupovat s úctou a dobrou vůlí.

Tu ztrácíme ze zřetele morální smysl přírody a snažíme se najít smysl v Dějinách s velkým D. Tak zabředáme do protismyslu „pokroku“, který obětuje plnost přítomnosti stále se vzdalující budoucnosti. Jen v určitém smyslu zůstáváme ještě lidští, až příliš lidští – *all'zu menschlich*, jak děl Nietzsche – i se všemi svými umělohmotnými hračkami, pro které ochotně obětujeme dílo práce i lásky. Kdesi za clonou našeho spěchu dál přežívá pouto mezi láskou a prací, dál přežívá vize pravdy a spravedlnosti. To vše zůstává jako skutečný, jen opomíjený morální smysl našeho lidství. Mechanickým řádem svých výmyslů a výrobků jej můžeme jen zastřít, ne nahradit. Už však před námi nevyvstává jako zjevný, jak se zdával dávnému žalmistovi za pouštních nocí a možná ještě Immanuelu Kantovi v řídkých jehličnatých lesích u Modittenu. Jen v žití svých všedních dnů zřídka nahlédneme za hustou clonou svého díla hvězdné nebe nad námi či mravní zákon v nás.

Účelem těchto stránek je připomenout, co jsme si před sebou skryli. Jsou dílem filosofovým, hluboce zakořeněným v kulturním dědictví tří tisíců let evropského myšlení. Jsou zároveň dílem filosofie, ač ve smyslu daleko starším, než je dnes běžné. V technologickém věku i filosofie má sklon považovat i sebe za techné. Řadě autorů se jeví jako jedna ze zvláštních věd, která se zabývá jazykem, bere si za úkol rozbor argumentů a vyniká technickou zdatností. Jindy vystupuje filosofie jako metateorie, předpokládaný postulát teorií předešlých filosofů, jejichž úkolem je spekulativní konstrukce a jejímž vrcholem je sofistika ve zvláštním smyslu co největšího vzdálení od živého zakoušení. Pak se pátá generace komentátorů považuje za pokročilejší než čtyři předešlé a ovšem neskonale pokročilejší než ten, jehož bezprostřední postřeh s nahlédem komentují.

Jazykový rozbor stejně jako teoretická spekulace mají ve filosofii nepochybně své oprávnění. Jenže filosofové, jejichž postřeh obstál ve zkoušce času, od Sókrata po Husserla, chápali filosofii jinak.

Byli vděční začátečníci, kteří považovali prožívanou skutečnost ve své bezprostřednosti za předmět svého bádání. Jejich výchozí postoj byl údiv, ne nadhled; za svůj úkol považovali uvědomování a za ctnost právě „naivitu“ ve smyslu ochoty otevřít se zázraku bytí a neuzavírat se předčasně do důmyslně smyšlených teorií.

Dnes to ze zjevného důvodu vidíme jinak. K účelům manipulace našeho osvětí – což je legitimní úkol techné – jsou tu pojmové rozborů a budování teoretických modelů odpovídajícími nástroji. Teoretický konstrukt – třeba neměnný pohyb v médiu prostém tření – byt se s ničím takovým nikde ve zkušenosti nesetkáváme, je daleko užitečnější než Aristotelovo zkušenostně daleko přesnější rozlišení mezi spontánním „přirozeným“ pohybem a pohybem násilným. Dnes už užíváme rozlišení mezi pohybem násilným a pohybem „přirozeným“ jen v případě smrti. Jenže pokud nám nejde o prosazení předem určené představy, nýbrž o tázání, k čemu určité dění směřuje, o pochopení smyslu kosmu a našeho místa v něm – i se vši naší vědou –, pak je na místě jasné, citlivé nazírání. *Prima philosophia* nemůže vycházet ze spekulací. Vyžaduje jasné nazření a věrné vyjádření smyslu, který se zjevně nabízí v zakoušení.

Tak Platónův metaforický vězeň nezápólí s pohybem kritického myšlení, s *dianoia*, aby sestavil hypotézu, nýbrž aby dosáhl nazření, uchopení ideje Dobra v přímém náhledu. Téměř o tři tisíciletí později Husserl stejně jako Wittgenstein usilují tváří v tvář duchovní krizi Západu o nazření smyslu, ne o spekulaci. Reflexe i spekulativní konstrukce nezůstávají než důmyslnými bájemi, pokud se nezakládají na tom, co bychom parafrází slova Calvina Schraga mohli označit jako předfilosofickou a předvědeckou tkáň porozumění sobě i světu. Bytí má filosofie i řadu dalších úkolů, v prvopočátku potřebuje vidět a následně znovu a znovu zakotvovat své spekulace v názoru.

* * *

Tak jsem se snažil i já v průběhu ročních období prožívaných na lesní samotě, daleko za elektrickým vedením a dlážděnou cestou,

jasně nazřít a věrně vyjádřit morální smysl přírody a lidského bytí v ní, tam, kde hebce nadchází soumrak a kde ještě je noc, noc mezi řeřavými uhlíky a hvězdami vysoko nad hlavou. Nehledal jsem tam žádný „alternativní“ či údajně „přirozenější“ životní styl, ani údajně „opravdovější“ lidské bytí. Jsem přesvědčen, že naše výrobky jsou nám stejně „přirozené“ jako hráz a hrad bobrům. „Kultura“ je pro nás stejně „opravdová“ jako „příroda“ svišťům. Nepřál bych lidstvu návrat do mytického předtechnického věku. I technologie je nepochybně dobrá, stejně jako jsou dobrá syntetická léčiva ke zmírnění převisu bolesti nebo elektronické způsoby dorozumívání, které prolamují opuštěnost, i elektrická světla, která chrání poutníka před klopytnutím.

Něco je však prostě špatně, když užíváme léčiva k umrtvení soucítění, když rušíme samotou elektronikou a oslepujeme se světlý, jejichž účelem bylo nazřít, osvětlit cestu. Nic není špatně s výrobky našich hlav a rukou jako takovými. Něco je špatně s námi samými. Ztratili jsme ze zřetele smysl své výroby stejně jako svých výrobků. Ty jsou samy o sobě dobré jen instrumentálně, jako nástroje. Nemají vlastní smysl. Pokud lidstvo zná jen svět svých výrobků, pochopitelně dochází k závěru, že svět a život v něm jsou absurdní.

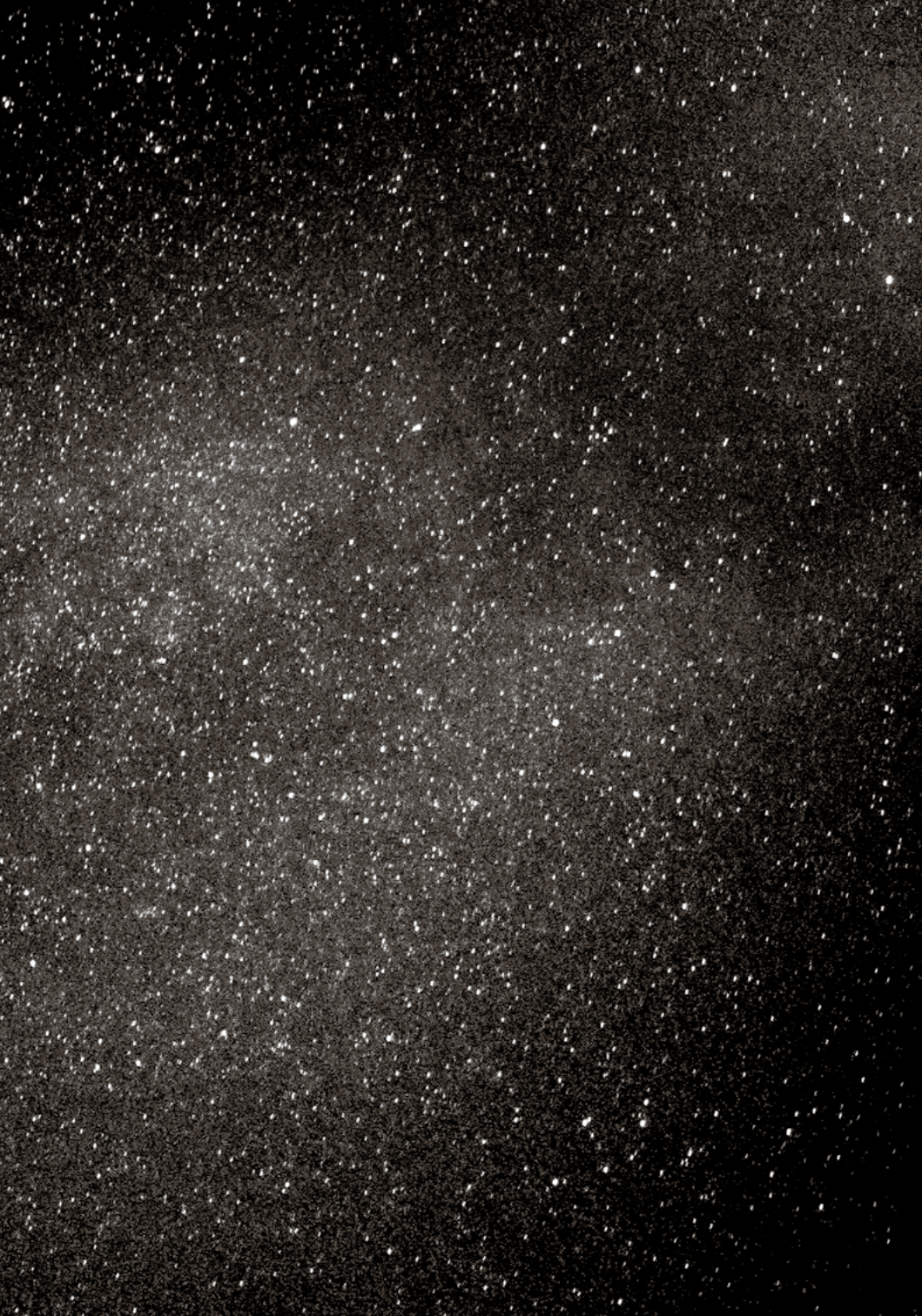
K takovému závěru až příliš často docházíváme, když smysl života hledáme tam, kde se najít nedá, ve výsledcích svého umu. Pokud chceme zachytit morální smysl života a jeho světa, potřebujeme uzavřít svůj lidský svět v závorkách lesní mýtiny a prohlédnout za něj k živoucímu světu přírody. Jen panenská tma nás může poučit o morálním smyslu elektrického světla. Jen teskná krása samoty nám pomůže pochopit smysl slov z dálky, jen křišťálově jasný dar bolesti nám pomůže pochopit morální smysl antibiotik.

V letech, kdy jsem žil mimo dosah elektrického proudu, jsem se snažil objevovat znovu ten morální smysl života, který příliš snadno ztrácíme, ztraceni ve zdánlivé absurditě umělého světa. Když jsem prožitek těch let zapisoval, tehdy v angličtině, nešlo mi o to, abych něco „dokázal“, nýbrž abych ve čtenáři něco vyvolal a o něco se s ním podělil. Proto mým hlavním nástrojem byla metafora, ne polemika, ač metaforu tu v žádném případě nepovažuji

za něco „pouhého“. Jsem přesvědčen, že metafory jsou „o něčem“, tedy k něčemu odkazují, ač způsobem, který odpovídá potřebám filosofie. Podobně výsledkem mého úsilí není dogma a nemůže být dogma, nýbrž pozvání čtenáři, aby sám hleděl a viděl. Tak jako Edmund Husserl, byť poněkud svérázně, jsem se snažil nepoučovat, nýbrž vyvolávat poznání ze zapomnění, ne přesvědčováním, nýbrž poukazováním.

Leč dost poučování. Je třeba se obrátit k jedinému zdroji, k zkoušení samotnému.

Část první: **Phýsis**
Myšlení přírody

1.1 Zamyšlení první: Dary noci

Hebce nadchází noc tam, kde končí asfalt a elektrické vedení, tam, kde se zapomenutá vozová cesta vytrácí v zeleni mlází. Noc tu jen pozvolna vytlačuje zdráhavý den. Je čas střídání. Jasně světlo letního dne, chladná zeleň a blankytná modř společně ustupují hluboké panenské tmě. Temnota tiše prorůstá les, prosakuje na mýtinu a proniká do duše, vše usmiřuje, vše hojí, připravuje svět pro nový den. Kdyby nebylo noci k obnově duše, člověku by brzy došla konečná zásoba snů. Bez usmíření, bez odpočinku by lidé křehli a lehce se lámali jako dubové větývky vysušené ve střídání ročních období. Nekompromisní svit elektrických zářivek dovede zatlačit usmiřující tmu, ač hodiny, o které prodlouží den, mi připadají jako únavný zisk. Daleko od elektrické sítě noc ještě přichází obnovit duši, přichází jako hluboká, panenská tma mezi uhlíky skomírajícího ohně a hvězdnou klenbou nad hlavou.

Noc nadchází hebce, téměř nepozorovaně. Tma se kradmo ukládá do podrostu, pod visuté větve jedlovců a mezi balvany rozvalené hráze; pozvolna prosakuje na mýtinu, pokrývá zemi. Nad vrcholy stromů je ještě světlo, jen dole při zemi klíny, za dne ostré a jasné, teď splývají s odštěpkou kůry okolo špalku. Je čas odložit

kalač i sekyru, napřimit tělo shrbené celodenní námahou a vzhlednout od temní země k světlému nebi. Nadešel čas svítících javorů.

Slunce ještě nezapadlo. Paprsky dál prosvěcují vrcholky stromů, jen k zemi již nedosáhnou. Dovolují stínům, aby vyrůstaly pod stromy a vyplňovaly údolí. Soumrak na zem nepadá, ač tak o tom mluví všechny jazyky, které znám. Právě naopak: stíny stoupají vzhůru z houštin ke slunci, které dosud ozařuje koruny stromů. Jen nejvyšší z javorů přesahují hladinu stínu a po krátkou chvíli zachytí poslední paprsky dne. To je chvíle jejich slávy. Po celý den splývaly s bohatou zelení ostatních stromů. Nyní jejich chocholy jásají v zářném večerním slunci nad ztemnělým lesem. Je čas zvrátit hlavu a vzdát dík za zázrak zářících javorů.

Za okamžik stíny vystoupí o trochu výš a utlumí javorový oheň. Stromy okolo mýtiny postupně ztmavnou a jejich kmeny se propojí v jedinou oponu lesa. Vzduchem ještě pluje světlo, rozptýlené v částech prachu a kapičkách vláhy nad kamenitou říčkou. Stále je světlo, jen lidské oko je již nedokáže zachytit. Nedokáže to ani hladká kůra javorů, ani drsná kůra dubů, ani šupinatá kůra střešmchy. Nedokážou to ani prastaré balvany, obrostlé lišejníkem. Ti všichni stojí odevzdaně v houstnoucím soumraku. Jenom břízy, skvoucí bílé břízy, ještě přitahují světlo. Jejich křídově bílá kůra se rozsvítí a vystoupí z houstnoucího temna, bílá, zářná, skvostná.

I břízám náleží chvíle nezměrného obdivu. Plně chápu, proč dobří lidé v Shelbornu, v severní části amerického státu New Hampshire, vysadili křídově bílé břízy místo mramorových pomníků na památku chlapců, kteří odešli dolů do údolí a z války se již nevrátili. Hlazený mramor nedovede vyslovit nekonečný žal nad těmi chlapci. To dovedou jen břízy, když se rozzáří do soumraku.

Pak i břízy splynou s oponou lesa. Vůkol je tma, jen bledé nebe nad hlavou dá vyniknout černému krajkoví stromů a zve oči, po celý den k zemi připoutané, vzhůru k nebesům. Darma jsem se snažil zachytit, jak se na nebi pozvolna rozsvěcují hvězdy. Nijak se nerozsvěcují. Jen nejsou – a pak najednou jsou, jako by někdo špendlíkem propichoval nebeskou bář. Mnohokrát jsem pozoroval

val nebe a věděl přesně předem, kde se objeví první hvězda. Přesto jsem nikdy nespátřil, jak k tomu dochází. Snad jsem na okamžik slevil z pozornosti, snad jen mžikl očima. Jen vím, že v jednu chvíli se nad hlavou klene jen tmavnoucí, nenarušené nebe a pak bez přechodu je na něm hvězda, náhle, světlá a jasná. Potom další a další, až se celá divotvorná klenba rozzáří jejich světly.

I to je chvíle úžasu, vzácného v našem věku. Hvězdy nenaléhají. Zaplaší je i bílá záře lihové lampy nebo odražený svit neonů. Jen tam, kde lidé dovedou uctít noc, mohou spatřit zázrak hvězdného nebe tak, jak jej zahlédl autor devatenáctého žalmu, jehož začátek přeložili králičití „Nebesa vypravují slávu Boha silného, a dílo rukou jeho obloha zvěstuje“.

Noc má i jiná světla. Světlušky letní noci – svatojánské mušky našich předků – značkují dráhu svého letu přes mýtinu záblesky chladného zeleného světla. Ty doma, za mého mládí, svítivaly nepřetržitě, jako Karafiátovi broučci. Tak v New Hampshiru chladně světélkují houby v trouchnivějících pařezech. Světla lidské přítomnosti jsou teplá – škrtnutí zápalky mezi stromy, oharek cigarety, záblesk svítilny. Oproti těm jsou světla noci chladná jako noc, které patří. Svatojánské mušky, houby, modrá světýlka nad močálem a pak stříbřitě bílá světla, která se nevysvětlitelně objevují mezi stromy. Jedno takové světlo jsem pozoroval celý srpen. Objevovalo se každý večer, jen co se rozplynuly poslední stopy denního jasu, vždy na stejném místě na opuštěné hrázi, chladný, svítící kotouč zvící dlaně. Byl to odlesk měsíce na vlhkém listu? Nebo šupina křemenky na kameni? Či pohodil tu dřevorubec plechovku od tabáku?

Nevím. Za tím světlem jsem se několikrát vydal, pozorně jsem na ně upíral zrak. Vždy mi zmizelo z očí, než jsem k němu došel. Jednu noc jsem si je zaměřil kolíky, abych mohl místo prohlédnout za denního světla. Nenašel jsem nic, a tak jsem to vzdal. Jsou věci, u kterých na vysvětlení nezáleží. Důležitější je se z nich těšit – těšit se z lesních světel a děkovat, že jako drahokamy zdobí sametovou noc. Vysvětlit, ovládnout, to všechno jsou zájmy dne, které jen zakrývají živý svět kolem nás. Za soumraku je na lesní mýtině pořadí důležitosti jiné. Je třeba začít úctou k svébytnosti věcí. Pak je

třeba chápat a snad až potom, dlouho potom vysvětlovat, ač to už není tak důležité.

Noc člověka objímá a současně se před ním otvírá, i když ne v jeho úloze činitele, *homo faber*. Noc nepatří člověku. Patří svým světlům, světluskám, nočním světlům mezi stromy, hvězdám, měsíci ve všech jeho fázích. Měsíc vychází pozvolna. Veliký stříbrný kotouč nejprve prosvítne větvemi stromů na druhém břehu řeky. Pak se vyhoupne nad hradbu stromů a zalije mýtinu tekutým stříbrem. Jeho svit vlastně není světlem. Je to spíš zviditelněná temnota, která očím odkrývá tajemné vztahy ztichlého nočního světa. Denní světlo jako by ten svět rozpouštělo. Jen v noci se vynoří ve své celistvosti.

Za zimních nocí nadchází čas stříbrných buků. Za dne jejich šedá, skvrnitě zelená kůra splývá nenápadně s lesem. Až tekuté měsíční temno jí dá vyniknout. Potom se v šeru zaskví jasný filigrán bukových větviček. Je to chvíle, která zve k toulkám po zamrzlém sněhu, pěšinkou ve světle měsíce k sesutému sklepu nahore u sadu. Všechno, co tak jasně a naléhavě vystupovalo za denního světla, se nyní měkce ukládá do všesmiřujícího temna. Byl den, byl soumrak. Je čas nechat nadejít noc.

Soumrak je tradičně hodinou filosofie. Podle Hegela v tu dobu vylétá sova moudrosti. Není to náhodou. V denním světle vystupují nejzřetelněji výrazné jednotliviny a naléhavé potřeby. Světlo vymezuje jejich zvláštnost pro dobu umu, dobu *techné*. Jsoucna tohoto světa se v denním světle důrazně předkládají jako jednotliviny. I les jako by ve dne nebyl než sestavou jednotlivých stromů, život sestavou jednotlivých činů. Složitá spříznění jsoucna, jejich hluboký souzvuk a smysl jejich pobývání se vytrácejí ze zřetele podobně, jako hvězdy blednou k neviditelnosti na denním nebi. Svět takových jednotlivin se ve své rozmanitosti sám dovolává *techné*, aby překonala jeho rozmanitost činem i myšlenkou, účelovými úkony a příčinnými vazbami. Za denního světla nic nepojí dvě bílá, hladce ohoblovaná prkna, leda snad hřebík osmička nebo pojem, jakým je dřevo, starořecká *hýlé*, dnes pouhý materiál. V jasném denním světle se i filosofie stává technikou, která nahrazuje přes-

ným slovním rozbořem a umem jas filosofického nazření i hloubku vyjádření.

Právě oproti tomu je doba noční dobou poesie. Měkká tma proniká do duše a vše spojuje v důvěrné jednotě. Kmeny stromů okolo mýtiny, zřetelné a výrazné za denního světla, se rozplývají v jednolitou kulisu lesa. Jen jejich nejvyšší větve ještě vystupují z letní tmy proti světlé obloze. Pak i ta ztmavne a na okraji vesmírné hvězdné klenby splyne se zemí. Rozmanitost, naléhavá v denním světle, upadne do bezvýznamnosti před ohromující nesmírností Jednoho. Není k tomu co vykonat, není co říci. Člověku sluší postát s hlavou vděčně sklopenou v tichém úžasu před nesmírným zázrakem Všeho. Noc je dobou poesie; básnění jí odpovídá lépe než myšlení. Hebká noc je dobou hlubokých snů.

Filosofické nazření, dcerka chudoby a hojnosti, se nezrodilo ani z té, ani z oné doby. Je ve své nejvlastnější podstatě uměním nazření v přechodu mezi denním světlem a tmou, kdy hasnoucí světlo tlumí naléhavost jednotlivin, avšak všechno ještě nesplynulo v jedno s noční tmou. Nemá-li filosofie zevšednět, potřebuje nazření, které spolu s poesíí uznává zázrak jestvování: že vůbec je něco, a ne prostě nic, že něco je dobré, a ne prostě je. Pokud se však nemá rozplynout v němé úctě, filosofické myšlení potřebuje jít dál, vzít v potaz rozdílnost jednotlivých jsoucen. Filosof, který by nedovedl ocenit poetický náhled Heideggerova *Dichtung*, by riskoval ochromení stejně jako filosof, který by si nevážil přísné kritiky Quineovy. Leč filosofie sama je náročnější: věrna svému zrodu musí rozeznávat jak jedno, která propojuje rozmanitost smyslem, tak rozmanitost, která rozčleňuje smysl rozmanitostí. Jejím vlastním předmětem není ani čistý smysl, ani pouhý výskyt jsoucna, nýbrž jsoucno smysluplné, tedy jsoucno oživené smyslem a smysl ztělesněný jsoucnem.

Doménou filosofie mi vždy byla ona země nikoho mezi poesíí a technikou. Jejím výchozím bodem a podmínkou jejího poznávání je schopnost nazřít a uchopit smysl toho, co jest. To je onen prvotní úkon, ve kterém filosofie poznává morální smysl života mezi básnickým úžasem nad zázrakem bytí a empirickým uchopením jsoucen.

Snad proto mi soumrak připadá jako nejpłodnější doba pro filosofické myšlení. V denním světle nás *techné* poučí o faktickém rozdílu mezi životem a smrtí v řádu času. Může nás poučit, jak ostříhat život a vzdorovat smrti. V poetickém nazření noci můžeme zahlédnout, že smrt stejně jako život má své místo ve věčnosti, tak jako noc a den. S obojím je moudré se smířit. Jenže filosofickému zamyšlení připadá úloha nejtěžší: rozeznat správnost času, času k životu a času k umírání. Pokud volba mezi žitím a umíráním nemá být nahodilá – a s ní i všechny volby mezi správným a nesprávným, mezi dobrem a zlem – nestačí rozlišit empirickou odlišnost a poetické propojení života a smrti. Potřebujeme pochopit jejich správnost, jejich morální smysl. Ten se obvykle vynoří až tehdy, když hasnoucí světlo dne nás již neoslepuje natolik, že bychom nevnímali hluboká pouta mezi životem a smrtí, avšak temnota ještě nezastřela jejich odlišnost. Právě za soumraku, mezi světlem a tmou, může před námi vyvstat správnost času, morální smysl žití.

V globální urbanistické zástavbě naší civilizace jsme soumrak účinně zrušili. Neúprosná záře elektrických světel tu prodlužuje lopotu dne hluboko do noci. Pak otočíme vypínačem a náhle je tma, bez stmívání, bez soumraku, ač i ve tmě dál hučí stroje ve spektrálním svitu neonových zářivek. Pokud se nad tím příliš nezamýšlíme, může nám to připadat jako zisk, a ne bezdůvodně. Jsme přece jen tvorové dne; ve svém světě se orientujeme především zrakem a vidění zaměňujeme s věděním. Světlo a tma jsou naší prvotní metaforou dobra a zla. Od počátku dějin zápasíme světlem proti temnotám. Světlo ozařuje dílo nutnosti i štědrosti. Tmu běžně vnímáme jako clonu, pod kterou se skrývají zlé skutky. Světla nemocnice nad městečkem Peterborough po celou noc zalévají vrcholy borovic bronzovým světlem, jako by byla majákem lidského vítězství nad temnotou.

Na světlech nemocnice je něco hluboce dobrého, stejně jako na práci všech, kdo bdí v jejich záři. Považovat je za symbol „vítězství nad temnotou“ mi přesto připadalo poněkud nadsazené, i když jsem kdysi v noci vyseďával za nemocnicí a čekal na zprávu. Lidé

o tmě uvažovali ve vztazích hrozby a vítězství tak dlouho, že se jim noc stala cizí a hroživou. Z útočiště odpočinku se stala nepřítelem, jehož je třeba zapudit. Konec života se pak jevil jako vítězství temnot. Leč vzdor tomu, volky nevolky, polovinu svého žití vezdejšího prožíváme za noci. Nebylo by moudřejší rozšířovat v ní raději světla v duchu smírného soužití než v duchu sporu?

V dobách, kdy zažehnout světlo neznamenaloby než vykřesat do troudu jiskru, rozdmýchat ji a zapálit louč – či nanejvýš rozsvítit petrolejovou lampu – by taková otázka vyzněla nepravdivě. Tehdy byla noc v přesile; naše světla proti ní nepatrná. Nebylo třeba se strachovat o celistvost noci. Ani moje petrolejová lampy, vrchol osvětlovací techniky ve století dnes předminulém, noc neznásilňuje. Zlatý kruh světla na stole vyznačuje místo lidského konání, kolem něj zůstává světnice v temnotě, ve všech zákoutích v míru s nocí.

Novodobá světla mají docela jiné vlastnosti. Plynová punčoška nebo elektrická žárovka zaplaví světlem celou místnost, do všech koutů. Člověk si pak namlouvá, že má božskou moc zahánět noc. Chybí mu ovšem Boží moudrost v jejím užívání. Světlo už neužíváme, abychom vytvořili kout pro dokončení dne. Zaplavujeme světlem i prázdné místnosti a svá obydlí obklopujeme záplavou světla. Zaháníme noc a snažíme se vytvořit iluzi nekonečného dne, snad aby se nám do života nikde nevloudila temnota. Aby život světla nikdy neměl meze. Obtížně se potom smiřujeme s koncem žití, odchodem do temnot.

Jenže ani my lidé nejsme jen tvory světla. Jsme tvorové jak dne, tak noci; jejich střídání je rytmem našeho žití. I noc je místem našeho přebývání. Tma nemusí omezovat. Může obohacovat naše dny. Ochuzuje nás naše neodstíněné světlo. Oslepuje nás svou záplavou umělého dne, prostou koutků hebké tmy. Vždyť všechna naše schopnost vidět se váže na rozlišování kontrastů, tedy na souhru světla a tmy, ne na jejich soubor. Kdyby nebylo stínů, světlo by nás oslepilo. Kdyby nebylo střídání dne a noci, střídání činnosti a odpočinku, život by se zploštil na jediný rozměr – a filosofie nejspíš na logiku vědy. Dobré je, že dovedeme rozžehnout světlo

v temnotách, ne však proti nim, nýbrž pro život s nimi i v nich. Noc, jako tolik dalšího, zasluhuje ochranu. I filosofie potřebuje znovu objevovat onu tmu, která přichází k člověku ne jako cizí a hrůzná, nýbrž jako důvěrně známá, čas odpočinku, čas poznání, čas splývání. Jas je darem dne. Dary noci jsou usmíření a pochopení.

* * *

Noc přináší i další obtížně přijatelný dar, dar samoty. S našimi návyky je obtížné i jen si představit samotu jako dar. Samoty se obáváme stejně jako tmy; stejně jako tmu se i ji snažíme vykázat ze života. Připadá nám samozřejmé, že vidět pravdu lze jen ve světle, slyšet pravdu jen ve vzájemnosti.

Něco na tom jistě je. Filosofie potřebuje pravdu vyslovit, vložit do slov. K tomu, nemá-li vyslovovat jen vření niterných vášní, potřebuje nejen vyslovovat, nýbrž také přijímat, naslouchat a nahlížet. To není úkol pro schůze a sročení lidu. Souhlas davu příliš snadno ustaví svět sdílených samozřejmostí, rychleji, než stačíme zaznamenat svébytnost skutečnosti. Husserlův rozbor intersubjektivního ustavování údajně „objektivní“ reality se nezakládá na spekulaci. Je to prostý popis. Když se lidé shluknou, zřídka najdou trpělivost k naslouchání a nazírání. Dychtí po řeči. Rychle se shodnou na sdílené představě a tu vloží jako filtr mezi sebe a své živoucí osvětí. Když mýtinou jako šipka proběhne drobný hlodavec, pohotově ho označíme jménem. Je to třeba čipmank, americký přibuzný našeho sysla, z čeledi veverkovitých, který se u nás vyskytuje jen v kreslených filmech. Velký akademický slovník mu přisuzuje označení deňka, z druhu *citellus*, živočích tak vzácný, že se ani nevyskytuje ve *Slovníku ekologie a životního prostředí*. Jménem jsme ho zaškatulkovali, teď už jen popsat jeho chování v přírodovědeckých kategoriích, a je to. Ohlušení vlastním skupinovým souhlasem obtížně hledáme trpělivost k pozorování toho drobného človíčka v kožišku – s úctou, tiše se dívat, jak si počíná, a dovolit mu, aby se nám sám představil. Už vnímáme jen svůj pojem, jako bychom v něm ani neviděli živoucí bytost v její svébytnosti.

Podobně výletníci, kteří se občas produpávají a prohalekávají lesem, nikdy nespatří planoucí koruny javorů ani stříbrné krajkové buků za zimního úplňku. Skupinový souhlas vytváří cosi jako kolektivní solipsismus. Mluví ve vzájemné podpoře záhy ustaví společnou, vnitřně podmíněnou monádu, do které svět vstupuje jen v předurčených pojmech. Uvnitř takové monády pak není nic, co by nás ochránilo před vlastní pošetilostí a sebeklamem, umocněnými sdíleným souhlasem. Filosofie, která se rodí ze souhlasu, se jen těžko proklouká skořápkou své kolektivní monády. Chceme-li se o to pokusit, potřebujeme dočasně vyloučit skupinový souhlas radikálními závorkami samoty.

Na lesní samotě, kde není nikdo, kdo by svým souhlasem propůjčil pojmovým označením váhu objektivitu, může pozorovatel mezi ohněm a hvězdami poznat za clonou souhlasu svébytnost bližního. Někdy se to poštěstí i v přechodné, neúplné samotě pracovní, obložené knihami. Ač tu není, kdo by mu potvrzoval svébytnost druhého, není tu ani nic, co by se jí zpochybňovalo. Zcela jinak je tomu ve strohé samotě uprostřed šedého zimního moře, když světla přístavu zapadnou pod obzor, či v sytosti letního lesa. Tady se příroda nedá umlčet. Je, jaká je, je bytím o sobě, jak je tušil a nenacházel Immanuel Kant. Obklopuje člověka a těsně k němu přiléhá, příliš těsně na únik do koncepcních her. Svět, se kterým se tu člověk střetává, není světem pojmového souhlasu lidského společenství ani světem spekulativních soustav pracoven a laboratoří. Řečeno Kantovým pojmem, zde zneužitým poněkud nekantovsky, svět se tu představuje jako skutečnost o sobě, která se dožaduje úcty a vznáší vlastní nároky. Samota se tu stává velkým osvobozujícím darem. Z toho se může zrodit filosofie už ne jako cesta zdání, nýbrž jako cesta pravosti. I samota může být darem.

* * *

Jistě, v biblické knize *Kazatel* čteme, že „Lépe jest dvěma než jednomu; mají zajisté dobrý užitek z práce své. Nebo padne-li který z nich, druhý pozdvihne tovaryše svého. Běda tedy samotnému...“